

אֵלוּ בְּנֵי אָדָם שְׁקִימוּ אֶת הַתּוֹרָה כּוֹלָהּ - ואין מן הנמצא שאדם אחד יקיים את כל המצוות, שיש מתר"ג מצוות שתלויות בארץ, ויש שנאמרו באופן מסויים בלבד כגון מצות יבום למי שאין לו אח, ומצות גט למגרש אשתו, ומצות מזוזה למי שיש לו בית, אלא כיון שקיימו כל שאפשר בידם לקיים, כאילו קיימו את כל התורה (ראשית חכמה הקדמה, כג).

מֵאֲלֶף וְעַד תַּיִו - ולא עברו על מצות תנוכה בכך שלא הוכיחו את הרשעים, שכיון שלא ישמעו להם אינם מצווים להוכיחם, ולכן נחשב שקיימו את כל התורה, ומכל מקום נענשו על כך שלא הוכיחום, כיון שהם לא ידעו דבר זה שאינם מצווים להוכיחם, ודומה הדבר למי שנתכחך לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה, שאמרו עליו (קידושין פא, ב) צריך כפרה (הגהות רא"מ הורב"ץ).

וּמִיָּד וְהִנֵּה שֹׁשֶׁה אֲנָשִׁים בָּאִים וְכוּ' - פסוק זה כתוב לפני הפסוק 'ויחלו באנשים' וגו', לומר שאנשים אלו היו מוכנים לקיים 'מיד' את הגזירה האמורה בהמשך הפסוקים (מהרש"א; וראה מהר"ם).

וְחִיָּמָה - ואע"פ שמהכתוב (ישעיה כז, ד) 'חמה אין לי', שדרשוהו (ע"ז ד, א) על ישראל, משמע שאין להקב"ה חימה על ישראל, דוקא בקביעות אין לו חימה עליהם, אבל פעמים שיש לו חימה (הגהות רא"מ הורב"ץ; וראה תוס' ד"ה קצף שהניחו בקושיא).

תָּמָה זְכוּת אַבּוֹת - ומה שאנו מזכירים בתפילה זכות אבות, כוונתנו לברית אבות, שאע"פ שזכות אבות תמה, ברית אבות לא תמה (תוס' ד"ה ושמואל). ויש שפירש, שזכות אבות תמה רק לרשעים, אבל לצדיקים לא תמה, ואע"פ שאינו צדיקים, מכל מקום אנו אוזחים במקצת במעשי אבותינו ואינו רשעים, ולכן אנו סומכים להזכיר זכות אבות להגן עלינו (תוס' שם בשם ר"י, וחדש האביב [לבעל הפלא יועץ] בדעתם). ויש שפירש, שזכות אבות אינה עומדת לנו מעצמה, אבל אם מתפללים שתעמוד, אינה תמה, ועל זה אנו סומכים להזכירה בתפילה (אור זווע הל תפילה קו בשם ה"ד יונתן; שפת אמת בדעת רש"י).

ו'זכות אבות' עניינו כוחות הנפש והמידות הטובות שעברו לעם ישראל מהאבות, ונקראים 'זכות' מפני שהם כוחות זכים [מלשון 'זכות אבות']. וכאשר כוחות אלו נמצאים בעם ישראל, יש תקווה שיחזרו בתשובה, והקב"ה מרחם עליהם. ו'תמה זכות אבות' עניינו שכוחות אלו אינם נמצאים בקרבם, ואין סיבה להתעוררות מידת הרחמים (מכתב מאלהו א, עמ' 14).

חֻתְּמוּ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֲמַת - ונתייחדה מידת האמת בכך ששייכת רק אצל הקב"ה, שהוא האמת הגמור ומחוייב המציאות מצד עצמו, והוא נמצא ומקיים את כל הנמצאים. ולכן חותמו של הקב"ה אמת, שזו עדות על מציאות ששייכת רק אצל הקב"ה (שפתי חיים מידות א, לג, על פי נתיבות עולם [למהר"ל] נתיב האמת א).

אֵין מִיתָה בְּלֵא הַטָּא וְאֵין יִסּוּרִין בְּלֵא עֵזוֹן - מיתה באה על 'חטא' שהוא בשוגג, ויסורים באים על 'עון' שהוא במזיד (תוס' ד"ה אין). והיסורים האמורים הם נקעים שהם יסורים מכווערים (תוס' שם), והם קשים מן המיתה, ולכן המזיד נענש בהם, והשוגג נענש במיתה (מהרש"א).

וקטנים שמתים אע"פ שלא חטאו, מפני חטאי אביהם (עיון יעקב, על פי רש"י דברים כד, טז).

זְקִינִים מֵהַ חֲטָאוּ - גם בזקנים מצינו חטאים, אלא שפסוק זה נמנע על כך שהקב"ה יבוא במשפט על החטאים האמורים בנביא לעיל, ושם נאמר (ישעיה א, כג) 'שריך סוררים' וגו', ולא מוזכר שהזקנים חטאו, ולכן שואלת הגמ' במה חטאו (מהרש"א).

לֹא סָבַר לִיָּה מֵר אוֹטָם אֲנָזוּ וְכוּ' - משום שפשט הכתוב נאמר על צדקה לדל, לכן שאל אותו רב יהודה, וכי אינך סבור שנאמר גם על משפט העני (מהרש"א).

שִׁינָא רִישָׁךְ פְּקִירִי וְכוּ' - אני [שמואל], שאני רבך, איני נכוח (רש"י). ולא אמר בקיצור 'רישא דרישך בחמימי', משום שגם שמואל נענש ב'פקירי', על כך שלא המליץ בעד אשה זו לפני מר עוקבא (מאירי; שו"ת מהרש"ל כד, הובא במהרש"א מהד"ב; וראה מהרש"ל בדעת רש"י שלכן דקדק רש"י שאינו 'נכוח', אבל אינם קרים ממש. וראה יד דוד מהד"ב בדעת רש"י ששמואל לא נענש כלל), ועונשו היה שישב בעולם הבא לפני רב יהודה תלמידו (תוס' ב"ב י, ב ד"ה עליונים, בשם הגאונים).

אָף עַל גַּב דְּלֵא מְקַבְּלֵי לִזְכוּתֵיהוּ מֵר - שאפשר שיקבלו התנוכה, אבל אם ודאי שלא יקבלו, ניח להם ולא יוכיחם, שמוטב שיהיו שוגגים ולא יהיו מזידיים (תוס' ד"ה ואע"ג; רא"ש ביצה ד, ב), וכמו שאמרו (יבמות סה, ב) כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע (סמ"ג עשה יא; מאירי). ויש שפירש, שמדובר שיודע ודאי שלא יקבלו, ולא שייך כאן 'מוטב שיהיו שוגגים' וכו', ומכל מקום היה עליו להוכיחם לפחות פעם אחת, שמא ישמעו לו, או כדי שלא יהיה להם פתחון פה לומר שלא שבו מפני שלא הוכיחום. ולאחר שיוכיחם פעם אחת, מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע (ע"פ ריטב"א לעיל נד, ב ויבמות סה, ב; נמוקי יוסף יבמות כא, ב מדפי הר"ף).

והכלל 'מוטב שיהיו שוגגים' וכו', נאמר רק באיסור שאינו מפורש בתורה, אבל באיסור המפורש בתורה ודאי מזידיים הם, וצריך להוכיחם (בעל העיטור הל' יו"ט קמז, א, הובא בר"ך ביצה טז, ב מדפי הר"ף וברא"ש שם; רשב"א ביצה ל, א). ומה שאמרו בגמ' 'הלך שאם גלוי וידוע שלא יקבלו אם ימחו בהם, לא היו נענשים על כך שלא מחו, מכל מקום חייבים להוכיחם, כיון שהעבירות שעשו מפורשות בתורה (ביאה"ל תרח, ב ד"ה אבל, וראה שם עוד; וראה שבת של מי שהארץ בזה).

■ הלכה, העובר בשוגג על איסור שאינו מפורש בתורה, אין מוחים בידו, שמוטב יהיה שוגג ולא יהיה מזיד. ודוקא בידוע בודאי שלא יקבל ממנו, אבל בספק שמא יקבל, צריך למחות [כתוס' והרא"ש]. ואם רואה רבים שעוברים עבירה במזיד, ויודע בודאי שלא יקבלו ממנו, צריך להוכיחם רק פעם אחת [כנמוקי יוסף] (שו"ע ורמ"א א"ח תרח, ב ומשנ"ב שם, וראה שם פרטים נוספים).

וְעַל מִצְוָה שֶׁל רִשְׁעִים תָּיו שֶׁל דָּם - ודבר זה אינו נלמד מהפסוק, אלא מסברא (תוס' ד"ה ועל). ולא היה די בתיו של דיו שהיה על מצחן של צדיקים, משום שיש שאין עליהם תיו זה ואינם רשעים שדינם להיענש, אלא הם בינונים (מהרש"א; הגהות רא"מ הורב"ץ; וכע"ז בחידושי הגר"א).

אֵם לְפִנְיָךְ גְּלוּי לָהֶם מִי גְלוּי - ומכאן, שהרואה שאנשי מקומו קשי עורף, ונמנע מלהוכיחם מפני שסבר שלא יקשיבו לו, יענש על כך שלא ניסה להוכיחם, שמא היו מתעוררים וחוזרים בתשובה (שערי תשובה ג, קצו).